

Ferdo Gestrin

SLOVANSKE MIGRACIJE V ITALIJO*

I. Stoletne slovanske migracije v Italijo

Procesu slovanskega doseljevanja z Balkana na Apeninski polotok moremo slediti dolga stoletja. Najstarejšo vest o njihovem prihodu v Italijo po naselitvi je posredoval Pavel Diakon: l. 642 so se izkrcali blizu Siponta (Manfredonia) in se spopadli z Langobardi. Zadnji pa so prihajali še v 18. st. Glede na vzroke, način in obseg delimo potek doseljevanja na tri obdobja.

V prvem, ki zajema ves zgodnji srednji vek, so prihajale v Italijo večje ali manjše skupine Slovanov, svojevoljno in prisilno, kot vojaki in kolonisti. Na dogajanje so vplivale dinamične vojne in politične razmere, ki so tedaj na polotoku prevladovali. Gre za zadnje odmeve preseljevanja

ljudev, ki se je zaključilo s prihodom Madžarov, za boje med Bizantinci in Langobardi ter nato s Franki, za širjenje Arabcev na Sicilijo in južno Italijo, poseg nemških vladarjev in cesarstva na polotok in končno vzpon Normanov ter z njimi povezani konec bizantinskega in arabskega obdobja v tem delu Sredozemlja. Slované v tem času zasledimo na raznih območjih od Furlanije, kamor je na prehodu tisočletja oglejski patriarh naseljeval koloniste iz svojih posesti na slovenskih tleh, prek Monte Gargana do Sicilije, kjer je v Palermu v 10. st. obstajala slovanska četrt (porta Sclavorum) in nato cerkev "dei Ragusei o degli Slavi."

Temu obdobju je v obliki suženjstva sledila prisilna migracija Slovanov. Balkan je bil v visokem in poznem srednjem veku eden izmed pomembnih virov človeškega blaga. Trgovina s suž-

* Besedilo je izvečec obsežnejše monografije, ki bo pod istim naslovom izšla prihodnje leto pri Slovenski matici. Zato namesto opomb le nekaj priročne literature: M. Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Süditaliens*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung IX, Wien 1911, str. 1sl.; *Migracije Slovanov v Italijo*. Le migrazioni degli Slavi in Italia, ured. F. Gestrin, zapis referatov na 7. zasedanju jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino, Ljubljana 1978; F. Gestrin, *Migracije Slovanov v Italijo*. Rezultati jugoslovanske historiografije, ZČ

32, 1978, str. 7-21; S. Anselmi, *Gospodarski vzroki balkanske migracije v srednjevzhodno Italijo v 15. stoletju*, ZČ 32, 1978, str. 397-406; B. G. Zenobi, *Družbena razporeditev slovanskih priseljencev v Anconi od 15. do 17. stoletja*, ZČ 32, 1978, str. 407-412; *Italia felix. Migrazioni slave e albanesi in Occidente Romagna, Marche, Abruzzi secoli XIV-XVI*, a cura S. Anselmi. Quaderni di "Proposte e ricerche" 3, 1988, str. 334; A. Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millennio*, Padova 1958.

nji je posredovala slovanske sužnje v vsa večja obalna jadranska mesta od severa do juga polotoka pa tudi v notranjost Italije in na Sicilijo. Beneški in apuljski trgovci so pokupili največ sužnje in z njimi trgovali naprej. Velik del sužnje, med njimi so večinoma bile sužnje, je odpadel na patarene iz Bosne, čeprav ni manjkalo krščanskih sužnje iz hrvaških in srbskih dežel, ki so jih prodajali kot krivoverce. Letno jih je na ta način prišlo na Apeninski polotok od več sto do tisoč, a v vsem obdobju mnogo deset tisoč Slovanov. Etnikona *sclavus* in *sclava* sta v Italiji po 13. st. povsem zamenjala termina *servus* in *serva*. Iz tega je pozneje nastal pejorativni pojem za Slovana. Trgovina s sužnji je iz različnih vzrokov, tudi zavoljo odpora svetnih oblasti in cerkve, začela v 14. st. počasi upadati, vendar na jugu Italije še v 17. st. ni prenehala. V Neapeljskem kraljestvu, zlasti v Bariju in Neaplju, pa se suženjstvo ohranja še v 18. st. in celo do prihoda avstrijskih oblasti.

Od začetka 14. st., ponekod celo še prej, se je začelo obdobje množičnega prehajanja slovanskih priseljencev onstran morja, ki je doseglo vrhunec v 15. in 16. st. Slovani so polnili mesta in podeželje, kjer so zlasti na jugu nastajale mnoge njihove naselbine. Migracije Slovanov se niso omejevale zgolj na vzhodni, objadranski del polotoka, kjer so njihove kolonije v mestih ob vrhuncu dosegle tudi 20 - 30 % prebivalstva. Manjša, vendar še vedno spoštovanja vredna je bila njihova poseljenost tudi na Siciliji, ob zahodni obali do Ligurskega zaliva in v notranjosti. Njihovo število tod res ni doseglo onega ob Jadranskem morju, ni pa tudi zanemarljivo (npr. v Rimu, Toskani). Ob vrhuncu teh migracij, t.j. od 14. do 16. st., je v Italijo prišlo vsekakor več sto tisoč ljudi. Zavoljo njih se je, ponekod bolj drugje zopet manj, začasno spreminjala etnična struktura v Italiji in se ustvarjala jezikovna bipolarnost, kar je nato izginjalo v procesu asimilacije po 16. st. Množično doseljevanje Slovanov (z drugimi imigranti; zlasti Albanci in Grki) v tem obdobju, ko so na polotoku divjale kužne bolezni, naravne katastrofe in številni vojni spopadi, je polnilo demografske izgube domačinov in pripeljalo v deželo svežo delovno silo na vseh nivojih takratnega gospodarstva (od agrara do komerca in pomorstva) ter bistveno prispevalo h gospodarskemu razcvetu "nove domovine".

Vzroki, ki so sprožili stoletja trajajoči migracijski proces, so bili mnogovrstni in različni po obdobjih. V zgodnjem srednjem veku je poglavit-

ne vzroke treba iskati v zaključnih dogajanjih preseljevanja ljudstev in v političnih nasprotjih ter vojnah. Vse politične sile od Bizantincev in Langobardov do Normanov so v takratnih razmerah potrebovale vojake in koloniste. Dobivali so jih med drugim tudi med Slovani z vzhodne obale Jadranskega morja.

Pogosti vzroki za padec Slovanov v suženjstvo so bili revščina in lakote, ki so se jih reševali s prodajo, lov na ljudi in vojno ujetništvo. Njihova nadaljnja usoda kot trgovskega blaga pa je bila povezana s pridobitnostjo trgovcev s sužnji in nato z ravnanjem lastnikov.

Mnogo bolj raznovrstni so bili vzroki za slovansko preseljevanje v Italijo ob njegovem vrhuncu. Starejši preučevalci so jih iskali v begu pred kužnimi boleznimi in v turških vpadih, osvajanju in gospostvu. Iskati pa jih je treba še širše v tedanjih družbenih, gospodarskih in političnih razmerah na obeh straneh Jadranskega morja, na "revnem" Balkanu in v "srečni" Italiji. Revščina in težko življenje sta ob lakotah vsekakor pogosto gnali ljudi iz notranjosti Balkana proti obalnemu mestom, kjer so iskali pomoč, delo, pa tudi ladje za prevoz na ono stran. To so kot vzrok prihoda številni prišleki navajali tudi v Italiji. Posamezne množične selitvene tokove prek morja so sprožili tudi pritiski fevdalcev in seveda Turkov. Vendar so bili za tako odločitev, vsaj pri mnogih, pomembni tudi gospodarski motivi. Prebivalce obalnih mest in njihovih ozemelj, ki so vsaj deloma poznali razmere v Italiji, je vabila tja misel na uspeh in želja po ugodnejšem življenju. Ko so bila dalmatinska mesta pod beneško oblastjo prizadeta zaradi turških vojn in osvajanj ter so se prekinile gospodarske zveze z zaledjem, se je selitveni tok še povečal. Trgovske povezave so usmerjale ljudi proti Italiji tudi iz zaledja. Kužne bolezni sicer moremo prišteti k vzrokom za preseljevanje, vendar pri tem ne gre pretiravati. Zakaj naj bi ljudje pred njimi iz redko poseljenega Balkana bežali v mnogo gosteje poseljeno Italijo, kjer so bile kuge bolj pogoste? Marsikoga so onstran morja pripeljali povsem osebni motivi, želja po bolj svobodnem življenju pa tudi po avanturah.

Množične migracije Slovanov so pospeševale tudi razmere v Italiji. Cela območja so se zaradi kuge, vojn in potresov izpraznila, opustele so velike površine kulturnih zemljišč, ki jih je zaraščal gozd. Izginile so mnoge vasi in mesta so izgubila številne prebivalce. Zaradi obnove gos-

podarstva so lokalne oblasti, mestni patriciji in signorji pospeševali naseljevanje prišlekov na svojih posestvih. Tako je npr. gospod Senigallie Sigismund Malatesta sredi 15. st. obljubljal vsakemu, ki bi se naselil na njegovi posesti, zemlje, kolikor bi jo hotel in še par volov na družino. Kmetje in živinorejci iz "Sclavonie", solidni in dela vajeni ljudje, so prišli prav vsem zemljiškim posestnikom. V mestih so še posebej pričakovali obrtnike, v obmorskih mestih ladjedelce in mornarje. Posledica navedenih vzrokov in razmer v Italiji so bila množična odhajanja priseljencev.

Poglavitna pot, ki je vodila Slované v Italijo, je bilo Jadransko morje. Prevoz sam po sebi ni bil problem, ladjarska in pomorsko navtična dejavnost je bila na obeh obalah razvita do vrhuncev tistega časa. Plovba čez morje je ob ugodnem vremenu trajala poldrugi ali celo en sam dan. Drugače je bilo za mnoge s plačilom prevoza. Mnoge so dalmatinska mesta, zlasti Dubrovnik, Split in Zadar, prepeljali brezplačno, da bi se jih "rešili". Prevažali pa so jih na svoje stroške in za svoje potrebe tudi italijanski oblastniki in mogočnejši. Edina kopna pota proti Italiji so vodila prek slovenskih dežel, uporabljali so jih tudi hrvaški begunci.

Migracije Slovanov v Italijo so zajele večji del nekdanjih jugoslovanskih pokrajin. Glede na čas in ozemlje pa je bilo preseljevanje različno intenzivno in določljivo. V zgodnjem srednjem veku moremo le posredno ugotavljati ozemlje, s katerega so odhajali. Vsekakor so bili z obalnih območij: Paganije, Zahumlja, kjer so prebivali hrvaški Neretljani, ter iz Travunje in Duklje, kjer so prevladovala srbska plemena. Prav tako so mogli biti iz Hrvaškega Primorja; z Alciokom pa so prišli drobci karantanskih Slovanov globoko na polotok, z oglejskimi kolonisti pa v Furlanijo. Sužnji, ki so jih prodajali kot človeško blago po Italiji in Sredozemlju, so bili po izvoru tako z obalnih območij kakor tudi iz globljega zaledja (de Sclavonia, de Bosnia, de Croatia, de Servia oz. de Raxia). Iz patarenske Bosne so prihajali zlasti iz gosteje naseljenih rečnih dolin (de Sana, de Una, de Lasva, de Bossina, de Narenta), dalje iz Uskoplja, Vrhbosne in številnih krajev. Nema lo jih je bilo tudi z ozemlja Dubrovnške republike in bližnjih območij (npr. Popovo polje, Nevesinje, Onogošt itd.). Bili pa so tudi iz Raške in hrvaške notranjosti (npr. z območja Drave in Srema ter krajev Požega, Gacko, Livno).

V tretjem obdobju je bilo ozemlje izseljevanja še mnogo večje. Zajelo je skoraj vse jugoslovanske pokrajine: segalo je od izliva Soče do izliva Bojane, oz. od Tržiča in Štivana do Ulcinja in Skadra, v notranjosti pa vse do Mure, Drave in Donave na severu. Vse to ozemlje so v Italiji označevali s pojmom Sclavonia, le redkokdaj v 15. st. tudi z Illyria, priseljence pa kot Sclavi oz. Sclavoni. Tržič in Štivan sta bila kraja v Sklavoniji (Monfalcone provincie Sclavonie, de S. Johanni provincie Sclavorum), enako je bilo z istrskimi mesti (Capo Istrie de partibus Sclavonie, de Pirano Sclavonie) in Istro samo (de Ystrie Sclavonie) ter mesti vzdolž dalmatinske obale. Tudi otoke in vzhodni del Jadranskega morja so na enak način označevali (in mari partibus Sclavonie). Le redko, vendar že v drugi polovici 15. st., so uporabljali sintagmo "de partibus Illiricis" oz. "de partibus Illyrie". Pogosto so pri označevanju krajev izvora priseljencev uporabljali tudi pokrajinska imena (de Croatia, de Histria, de Dalmatia, de Bossana provincie Schiavonie, de Servia oz. de Rascia). Ne vemo, ali so notarji te oznake zapisovali po podatkih Slovanov-prišlekov ali so jih poznali sami. Mnogokaj so gotovo vedeli, saj so med obema obalama obstajale živahne gospodarske, prometne, kulturne in cerkvene ter še druge povezave.

Velik del priseljencev je prihajal iz primorskega območja, tamkajšnjih mest in krajev. Številni so bili zlasti iz Senja, Zadra in zlasti iz Dubrovnika. Toda med temi, ki se označujejo po mestih, jih je bilo veliko iz njihovega okrožja. Velik delež je odpadel tudi na ljudi, ki so prihajali iz hrvaškega in bosanskega zaledja. Iz stare Slavonije so bili izseljenci iz območij Zagreba, Varaždina, Krapine, Topuska, Čazme, Maslovine, Požege, Rume in Srema. Številni so bili tudi iz stare Hrvaške. V Bosni se kot izrazita območja izseljevanj kažejo doline večjih rek, Uskoplja, Huma in Travunje ter krajev Kladuše, Bihača, Jajca, Blagaja in Krupe. Že v 15. st. se posamezni priseljenci iz teh krajev označujejo kot Bošnjaki. Iz Srbije in Črne gore so se ljudje skoraj izključno usmerjali proti Abruzzom in Apuliji, prihajali pa so iz Raške, poznejše despotovine, torej iz ožje Srbije, in Črne gore. Tudi izseljenci iz slovenskih dežel so se po kopnih in morskih poteh usmerjali v Italijo. Sledimo jim od Furlanije in Benečije do Apulije. Zanje so notarji v virih uporabljali oznake Sclavus, Cragnizzo in Tedesco, označevali pa so jih tudi po krajih, ki so jih locirali v Sclavonio, le redko pa v regijo (npr. Marchia Sclavonica) ali celo z oznako de Alemania. Na splošno so med

njimi prevladovali obrtniki in rokodelci. Prihajali so iz Karnije, Soške doline, Bovca, Kala pri Idriji, Žirov, s Krasa, iz Vipave in od Sv. Križa, dalje iz Bohinja in Bleda, Tržiča, Kroke, Kranja, Škofje Loke, Kamnika, Ljubljane, Loža, Novega mesta, Gornjega Grada, Celja, Ptuja, Beljaka, Dravograda, Wolfsberga, Pirana, Izole, Kopra in Trsta.

Velika večina priseljenih Slovanov je odhajala iz domačih krajev za vedno, le redki so se vračali.

II. Slovanski prišleki v novem okolju

Priseljenci so v času množičnih migracij polnili mesta in podeželje. V mesta so prihajali ljudje najrazličnejših poklicev in družbenih slojev; trgovci, pomorci, obrtniki pa tudi tisti, ki so polnili nižja delovna mesta, opravljali priložnostna dela in živeli iz rok v usta. Velik del pa je prihajal na podeželje, kjer so lastniki zemlje poskušali obnoviti opustele kulturne površine in s krčenjem gozdov pridobiti še nove. V severni in srednji Italiji je prevladovala razpršena poselitev po posameznih kastroh in vaseh, številni pa so prebivali na svojih v spolovinarstvo danih enotah izven naselij. V južni Italiji so z njimi nastajale tudi številne nove vasi, ki so bile v bolj fevdaliziranem jugu vezane na posamezne signorije. Priseljenci so stopali v razne oblike kolonatskih odnosov in fevdalnih zakupov (emfitevza), jemali živino v rejo v obliki socide, postajali dninarji in hlapci. Postopoma so postajali tudi lastniki manjših površin plodne zemlje ali čred živine in se gospodarsko osamosvajali ter postajali polnopravni prebivalci kastrov in vasi. V novonastalih vaseh so prišleki dalj časa živeli po svoje, pozneje izgubljali identiteto in se, čeprav brez novega dotoka rojakov, še dolgo ohranjali.

Priseljene Slované so, zlasti v mestih, obravnavali kot tujce (forenses). Statuti in odredbe so bili strogi proti vsem, ki niso bili meščani (cives civitatis) in niso nosili bremen z njimi. Določila proti kršiteljem reda, proti vsem, ki so ogrožali zdravstveno varnost (kuge), so bili brez sredstev in dela, so bila zelo stroga. Mnogokje so se morali vpisati v občinski register in so plačevali posebne davke na glavo. Ni pa bilo niti pri oblastnih strukturah niti pri prebivalstvu izrazite in trajne nestrpnosti proti Slovanom; njihov odnos do njih ni bil slabši kakor do drugih tujcev, kar pa ne pomeni, da ni bilo neposredno proti njim uperjenih ukrepov. Preprečevali so jim pridobivanje posesti, prepovedovali naselitev ali jo

omejevali. Zavoljo bojazni pred kugo, ki naj bi jo prenašali Slovani, so jih izganjali iz mest in njihovih območij ter preprečevali naselitev.

Vendar so Slovani v novi sredini že zgodaj dobivali razne pravice in ugodnosti. Mnogokje so jih oproščali dela običajnih davkov. Osvobajali so jih podrejenosti uradu za malopridneže. V Neapeljskem kraljestvu so sem in tja dobivali pravico do delegatov v mestnih svetih (Brindisi, Trani). Komunalne oblasti ali fevdalne državne strukture so jim dovoljevale oz. dopuščale njihove skupnosti (universitas Sclavorum) in bratovščine, gradnjo cerkva in kapel, imeli pa so tudi svoje kaplane in župnike. Z vraščanjem v novo sredino so postajali prebivalci in meščani ter so uživali enake civilne pravice kakor domačini. O medsebojnem približevanju govorijo tudi številni vzdevki, ki jih dobivajo Slovani.

Po drugi strani pa je prihajalo v neposrednih stikih med domačini in prišleki do pogostih nasprotij, prepиров in pretepov. Slednji so prihajali v navzkrižje s predpisi in statuti ter z lokalnimi običaji in navadami. Življenjske stiske in drugi vzroki so jih vodili tudi na kriva pota. Povzročene škode, kraje, goljufije pa tudi uboji so povzročali o njih slabo mnenje vsaj v lokalnem okviru, čeprav enaka dejanja niso bila redka tudi pri domačinih.

V razmerah prilagajanja pa tudi zavoljo delnega odpora domačinov so si Slovani od vsega začetka pomagali in se povezovali. Ko je njihovo število poraslo, so v mestih in kastroh nastajale že omenjene skupnosti in bratovščine, ki so imele v njihovem življenju močno kohezijsko vlogo. Skupnosti (tudi *communitas Sclavorum*) so nastajale že od konca 14. st. dalje, v Anconi je obstajala pred l. 1394. Zajele so priseljence v mestih in njihovih distriktih. Številnejše od skupnosti (npr. v Pesaru, Macerati, Traniju, Giovinazzu, Polcarinu, Rimu, Viterbu in Firencah) so bile bratovščine. Nastajale so tudi že v 14. st., največ pa so jih ustanovili stoletje pozneje. Bile so npr. v Vidmu (Udinah), Benetkah, Brindisiju, Pesaru, Fanu, Anconi, Jesiju, Osimu, Castru Siccardu, Cameranu, Sanseveru, Recanatiju, Loretu, Macerati, Montepandonu, Ascoli Picenu, Francavilli v Abruzzih, Lancianu, Vastu, Traniju, Giovinazzu, Bariju, Brindisiju, Rimu, Viterbu, Firencah, Padovi, Bologni, Assisiju, Otrantu in drugje. Članom so dajale široke možnosti za skupno nastopanje pri raznih verskih obredih, procesijah in drugih javnih manifestacijah, za uveljavljanje v novem

okolju, pa tudi za krepitev vzajemnosti in solidarnosti. Dajale so možnosti tudi za uvajanje raznih oblik posvetnega družabnega življenja. Imenovali so se po svetnikih, ki so jih člani izbrali za bratovščinskega zaščitnika. Skoraj povsod, kjer so bile bratovščine, so člani gradili cerkve in kapele, v cerkvah pridobivali svoje oltarje in kripe za pokope. Praviloma so imele lastne prostore ali hiše in drugo premoženje.

Delovale so po svojih statutih, ki so jih sprejemali na skupščinah, potrdile pa mestne ali cerkvene ali celo državne oblasti. Skupščina se je morala sestati vsaj enkrat letno, na njej so volili priorje ali rektorje in druge vodstvene člane bratovščine. Za oskrbo lastnih cerkva so izbirali cerkvene ključarje, a za hospice, kapele in oltarje so skrbeli posebni upravitelji - rektorji. Z verskimi potrebami prišlekov in z njihovimi ustanovami je mnogokje mogoče povezovati kar številne slovanske duhovnike, ki so večinoma prihajali z vzhodne obale, vendar tudi že iz vrst priseljencev.

III. Gospodarsko in družbeno vključevanje

Po prihodu v Italijo so se Slovani glede na polklicno usposobljenost in znanje, deloma tudi glede na poznavanje razmer, naseljevali tako v mestih kakor tudi na podeželju. V mesta so prihajali ljudje z meščanskimi in s pomorstvom v obalnih mestih povezanimi poklici, poleg njih pa številni težaki, hlapci in dekle ter poljedelski dninarji in zakupniki. Na podeželje so prihajali tisti, ki so bili večji poljedelstva in živinoreje. Razmere na polotoku so par stoletij vsrkavale vedno nove doseljence. Opustele vasi, neobdelana polja in vinogradi ter še obsežni gozdovi so klicali po delovni sili in naselitvi.

Proces obnove in rasti je po črni smrti zajel skoraj vse italijanske pokrajine. Slovanski priseljenci so bili v ta proces v vsem tem obdobju polno vključeni. Dobivali so v krčenje in obdelovanje z gozdom porasla in neobdelana zemljišča, kultivirali so pusta in zapuščena polja in vinograde. V obdelovanje so dobivali dele polj in vinogradov pa tudi cela posestva s hišo in gospodarskimi poslopji. Vse to so sprejemali v obdelovanje pod različnimi pogoji in v raznih oblikah najema oz. zakupa. Za severni in osrednji del Italije velja, da v teh odnosih ni obstajala nikakršna fevdalna podrejenost, pač pa le vez in odvisnost iz sklenjene pogodbe med lokatorjem in kolo-

nom oz. laboratorjem. Obstajale so tri poglobljene pravne oblike podeljevanja zemlje v obdelavo: delni kolonat (*colonia parziaria*), krčenje na spolovino (*pastinato parzionaria*) in klasični kolonat (*mezzadria*).

Pri podelitvi po prvi obliki je kolon dobil za leto ali nekaj let v obdelovanje del polja ali vinograde z oljkami, trstičjem in vrbjem. Lokator je zahteval del pridelka (*pro parte*, t.j. petino, četrtno, tretjino pa tudi več) ali polovico vina (*mošta*) in olja. Priseljenci s tovrstnim kolonom so večinoma prebivali v mestih ali kastrih ter od tam hodili na delo. Lastniki so jim le redko hkrati z zemljo dajali v najem tudi hišo.

Povsod, kjer je gozd še pokrival za poljedelstvo ugodna tla, oz. so že kulturna zemljišča opustela, se je uveljavila podelitev zemlje s krčenjem na spolovino. Prišlek je dobil zemljišče za določen čas pod pogojem, da ga skrči oz. očisti, zorje, zbrana, poseje z žitom ali posadi s trtami, torej spremeni v kulturno zemljo. Tako pridobljeno polje ali vinograd sta si ob koncu pogodbe lokator in kolon razdelila na pol, pri tem pa je imel lastnik pravico izbire. Kljub težavnemu delu je bila ta oblika pri priseljenicah ugodno sprejeta. Z njo so postajali lastniki različno velikih zemljiških posesti, na katerih so se ustalili in z zemljo svobodno razpolagali.

Slovani so dobivali zemljo v obdelavo tudi v obliki klasičnega kolonata. Kolon je dobil celotno kmetijo s hišo, v kateri je moral prebivati, v uživanje za eno ali več let. Pogodba se je po roku avtomatično podaljševala. Lokatorju je šla polovica vsega pridelka, sicer pa je bil kolon brez drugih obveznosti do gospodarja. Z domačini in drugimi "tujci" so slovanski priseljenci v tem delu Italije postajali vedno številnejši sloj spolovinarskih kolonov.

V južnem delu polotoka so se na mestnih okrožjih uveljavljale deloma enake, deloma podobne oblike kolonatskih odnosov. Bolj fevdalne oblike pa so uveljavljali svetni in cerkveni signorji, ki so deloma sami kolonizirali svoje posesti. Koloniste so naseljevali tudi v novonastalih vaseh predvsem po zakupnem, tudi dednem pravu. Bili so v nekem smislu vezani in podrejeni služnostim. Census so plačevali večinoma v denarju, državi pa so odrajovali desetino kot davek.

Mnogi so našli zaposlitev in preživetje ter nato pot za družbeni dvig tudi v živinoreji. Stopali so

v pogodbene odnose v obliki t.i. socide. Lastnik (patronus) je dal v socido živinče (osla, vola, kobja) za delo ali večjo ali manjšo čredo v varstvo in vzrejo, pastir (conductor) pa je vanjo vlagal delo in znanje. Čas trajanja je bil različno dolg, raztegoval se je od enega do šestih let. Ob zaključku pogodbenih odnosov sta si partnerja po dogovorjenem ključu na polovico razdelila rezultate dela in prirastek živine. S socido so si slovanski prišleki z nekoliko sreče, podobno kakor s krčenjem, pridobivali lastnino v obliki polovičnega prirastka v socido dane živine.

Poleg vseh teh oblik vključevanja v poljedelstvo in živinorejo na podeželju je treba poudariti tudi hlapčevstvo (famulato) in dninarstvo (bracciantato) v poljedelstvu ter pastirjevanje (custodia) v živinoreji. Na teh najnižjih delovnih mestih je bilo prav tako izredno veliko slovanskih prišlekov. Iz teh položajev so se mogli le zelo redki družbeno povzpeti. Hlapci (famuli, garzoni), dninarji (braccianti, pezaroli) in pastirji (custodi) so imeli poleg hrane, oblačil in prebivališča le skromna plačila.

Slovani so se torej z drugimi priseljenci množično vključevali v gospodarski proces na italijanskem podeželju in njegovo demografsko obnovo po črni smrti in številnih ponavljajočih se kugah. Kot coloni parziarii, kot mezzadri, sociali in braccianti, garzoni in custodi so polnili podeželje (contado) in mestne kontrade ter s svojo dejavnostjo po sredi 14. st. soustvarjali osnove za novi vzpon polotoka.

Hkrati kot podeželje so Slovani polnili tudi mesta ob obali in v notranjosti. Pripadali so različnim slojem tedanje meščanske družbe: od patricijev, trgovcev in ladjarjev ter obrtnikov do hlapcev, dekel in prostitutk ter galjotov in najemniških vojakov. V nasprotju s predstavniki višjih slojev so nižji sloji prihajali v Italijo brez sredstev in poklica. Bili so bosí in lačni ter so začenjali novo življenje z golimi rokami. Med trgovci in ladjarji so bili najštevilnejši ljudje iz Dubrovniške republike, uveljavljali pa so se tudi iz drugih obalnih mest in notranjosti, celo iz Ljubljane, Gorice in Ptuja. Med ladjarji v Anconi je bil tudi Jakob Papež iz Pirana, ki je bil lastnik ladje z ok. 300 starov nosilnosti. Poleg ladjarjev in ladje-delcev so od vsepovsod prihajali galjoti in mornarji, ki jih je vedno več zahtevala tudi navtična revolucija. Več tisoč jih je bilo samo na beneških ladjah. Odnose med ladjarji in kapitani (patroni), krmarji ter mornarji so deloma urejali mest-

ni statuti, deloma pa so bili odvisni od medsebojnih dogovorov in sklenjenih delovnih pogojev. V mestih so se v vsem tem obdobju naselejevali zelo številni obrtniki in rokodelci raznih strok. V Fanu sem jih v letih 1424 - 1525 ugotovil 323 iz najmanj 35 obrtnih panog. Večinoma so s seboj prinašali najpotrebnejše orodje svoje stroke, mnogi pa tudi nekaj sredstev in so se v novi sredini hitro ustalili. Mnogi rokodelci so delali tudi kot najemniki pri lastnikih proizvodnih sredstev. Številni so bili pomočniki (famigli), ki so delali pri mojstrih. V delovnih pogodbah so obljubljali, da bodo pridno delali, da bodo pošteni in poslušni ter da dela ne bodo samovoljno zapustili. V Italijo so prihajali tudi posamezni slikarji, kiparji in glasbeniki. Med njimi je bil v Fanu po l. 1472 tudi piskač Andrej, Petrov sin iz Ljubljane. Veliko je podatkov o obrtnih vajencih, otrocih od šestega leta starosti. Na polotok so prihajali v uk neposredno z vzhodne obale, bili pa so tudi iz vrst prišlekov. V uk so prišli na podlagi učne pogodbe, ki so jo zanje sklepali starši ali sorodniki. Učili so se različnih obrti, različno dolgo; učna doba je trajala od enega do šest let. Toda vajenci so bili dolžni v zgodnjem času uka opravljati mojstru tudi vsa hišna dela. V hiši mojstra so imeli zagotovljeno hrano, oblačila in bivanje, ob koncu učne dobe pa so dobivali tudi manjše plačilo ali orodje za opravljanje obrti.

V mestih so bili med prišleki mnogo številnejši od vseh opisanih slojev pripadniki nižjih družbenih plasti. Ti ljudje so se skozi življenje prebijali brez premoženja in večinoma brez poklica, čeprav ne brez sposobnosti. Prevzemali so kakršnakoli, tudi zaničevana in umazana, občasna ali trajna dela. Bili so težaki, delavci in dninarji, hlapci in dekle, gospodinje, kuharice, dojilje in služabnice, mnoge ženske pa so se predajale prostituciji (famuli, familiarii, pediseque, ancillae, massaie, nutrices, meretrices). Kot vojaki in paži so vstopali v najemniške enote in službe na dvorih in v mestih. Ukvarjali so se s tovarništvom, služili kot glasniki in sli. Sposobnejši so si pridobivali nižje službe pri komunalnih oblasteh, raznih ustanovah in signorskih palačah.

IV. Gmotna rast in družbeni dvig priseljencev

Doseljeni Slovani so v novih krajih imeli zelo različne izhodiščne položaje tako glede gmotne rasti kakor glede družbenega položaja. Eni so se po prihodu v Italijo v sorazmerno kratkem času premoženjsko uveljavili in se počasi vključevali

v družbeni krog domačinov. Drugi pa se kljub vsem naporom niso rešili revščine. Posamezniki so se do smrti trudili za preživetje; umirali so kot berači in so jih pokopavali "per amore di dio".

Gmotna rast in družbeno vključevanje v novo sredino sta bila v mestih hitrejša kakor na podeželju. Najhitreje so se uveljavljali doseljeni trgovci in predstavniki družinskih trgovskih družb ter ladjarji, zlasti tisti, ki so že poprej imeli poslovne vezi v kraju naselitve. Živahna trgovska menjava in pomorski promet sta hitro povečevala materialne osnove te družbene plasti. Doseljenci so zgodaj postajali meščani (*cives*) z vsemi pravicami in se vključevali v sam vrh lokalne meščanske družbe. Še posebej je bila ta pot olajšana dubrovniškim, splitskim in zadrskim ter drugim članom patricijskih družin. Dobičkanosni pomorski promet je privabljal tudi ladjedelce in celo posamezne mornarje, da so v ladje vlagali svoje težko prislužene prihranke in gmotno rasli.

V številna mesta priseljeni obrtniki, ki v nove kraje praviloma niso prišli praznih rok, tudi niso imeli preveč težav, da so se ustalili na nivoju domačinov. Zapolnili so vrzel v proizvodni verigi, ki sta jo povzročila demografski upad in spremeljači gospodarski upad v času kužnih bolezni. Na splošno se slovanski obrtniki po ustalitvi gmotno niso bistveno razlikovali od domačinov. Postajali so lastniki hiš in z nakupi pridobivali tudi zemljiško posest. Povsod v mestih, kamor so se naselili, moremo slediti obogatelimi slovanskimi obrtnikom.

Dvigniti se iz socialnega statusa hlapcu, dekli, dninarju ter težaku in drugim iz dna, se je posrečilo le redkim. Najpogostejše poti za družbeni dvig so bili poroka z nevesto s premoženjem, dedovanje in, kot poslednje, prihranki plače.

Na podeželju pa so mnogi v sorazmerno kratkem času, v nekaj letih, čeprav s težaškim delom in odpovedovanjem, mogli priti do premoženja in položaja, kakor so ga imeli domačini (*contadini*). Vsi, ki so dobili zemljo v pastinato, so po krčenju postali lastniki dela pridobljene kulturne zemlje. S pomočjo socide, zlasti če je bila čreda večja, je socidant z nekoliko sreče dobil v last toliko živali, da je od dohodkov, ki so mu jih dajale, lahko živel. Prišleki so se tako počasi približevali in izenačevali z domačini na podeželju. Vsi, ki so dobivali zemljo v obliki delnega ali klasičnega kolonata, pa so imeli pravno in gmotno enak položaj z njimi že od vsega začetka. V juž-

nem delu polotoka se je na mestnih distriktih, ob tamkajšnjih oblikah kolonata in kjer niso poznali pastinata niti ne delnega kolonata, slovanski priseljenec težje in počasneje družbeno približeval domačinom (še posebej, dokler je ostal v pravoslavni veri). Na svetnih in cerkvenih fevdalnih posestvih pa so bili pogoji zakupov za prišleka in domačina enaki.

Gmotna in družbena rast velikega dela Slovanov v Italiji je bilo dejstvo. Kljub težavam in neprijetnostim so se naučili jezika domačinov, prilagajali so se pravnemu redu, statutom in odredbam novih krajev, sprejemali navade in običaje domačinov, čeprav so še dolgo ohranjali tudi svoje. Hkrati so se vključevali v vsakdanje življenje novega okolja in v raznih oblikah prispevali (z drugimi priseljenci) velik delež h gospodarski in ne le demografski rasti sočasne italijanske družbe.

V. Asimilacijski procesi. Konec priseljevanja

Priseljevanje Slovanov v Italijo se je ne glede na nihanje ohranjalo tja do zadnjih desetletij 16. oz. do prehoda v 17. st. Z neprestanim doseljevanjem so bili ves ta čas opredeljena etnična skupnost, ki se je prilagajala novi sredini in se postopoma vključevala vanjo. Pri tem je prihajalo do onomastičnega, jezikovnega in etničnega stapljanja z italijanskim prebivalstvom. Proces je tekkel počasi in brez asimilacijskih pritiskov. Gmotna rast in z njo povezana povečana družbena vloga in pomen v neposrednem okolju so proces pospeševali. Med njimi je namreč porasla težnja, da se vključijo v istovrstno domačinsko družbeno plast. S postopnim stapljanjem povzročene etnične izgube so do označenega obdobja pokrivali vedno novi dotoki priseljencev.

Asimilacija je morda zajela že tisti del recentnih prišlekov, ki so prihajali iz dalmatinskih in istrskih krajev pod beneško oblastjo in so znali italijanščino oz. latinščino. Na splošno pa je bil proces stapljanja širši že v drugem kolenu priseljencev. Rezultati procesa se kažejo zlasti v romanskih imenih potomcev slovanskih staršev. V zvezi s tem ni mogoče prezreti vloge vzdevkov, ki so jih priseljeni Slovani množično dobivali. Na splošno niso bili znak odpora ali celo sovraštva, pač pa z redkimi izjemami prvi izrazi vključevanja v novo sredino. Z njimi so se sledi slovanske pripadnosti hitreje brisale. Iz njih so namreč nastajali številni še danes obstoječi priim-

ki, ki jih po vsej Italiji nosijo potomci slovanskih priseljencev.

Pomembno vlogo pri asimilaciji so imele zakonske zveze. Endogamne poroke so med recentnimi imigranti - t.j. tistimi, ki jih viri označujejo s Sclavus - prevladovale do srede 16. st., torej v času, ko je doseljevanje še pokrivalo izgube neprestano delujočega stapljanja. Vzporedno pa so obstajale tudi mešane poroke, katerih število je že v drugem kolenu naraščalo. Mešane poroke obeh tipov, t.j. po moški in po ženski liniji, so bili pravi katalizatorji asimilacije. Pri mešanem zakonu z italijansko materjo je bila izguba etnične identitete še bolj neizogibna. Po sredi 16. st., ko je migracijski priliv začel upadati in je končno prenehal, so mešane družine povsem prevladale.

V severni in osrednji Italiji, kjer je bila razpršenost slovanskih kolonov zelo velika, je stapljanje hitreje kakor v mestih napredovalo na podeželju. Zavaljo sosedskih odnosov, nujnosti sožitja z domačini in medsebojne pomoči se niso mogli izolirati in so se hitreje asimilirali. V južni Italiji je bilo obratno, zlasti tam, kjer so bili množično naseljeni v že obstoječih vaseh, še bolj pa, če so z njimi nastajale povsem nove naselbine. Odmaknjeni od domačinov so mnogo dalj časa ohranjali etnično identiteto.

Na splošno pa velja, da se je po vrhuncu doseljevanja proti koncu 16. st. dotok vse bolj zmanjševal in ni mogel zadrževati asimilacije, ki je hitro napredovala in se do začetka 19. st. v glavnem zaključila. Danes živijo potomci priseljencev, ki govorijo "naš jezik", kakor pravijo sami, samo še v treh vaseh v pokrajini Molise v Abruzzih.

VI. Preostanki migracij

Najbolj neposredni preostanek so omenjene tri vasi: Kruč - Aquaviva Collecroce, Stiflić - San Felice Slavo (tudi San Felice del Molise) in Mundimitar - Montemitro. Vasi leže ok. 25 km od jadranske obale v notranjosti na hribovitem ozemlju med rekama Biferno in Trigno. Prebivalci, vseh je ok. 4500, se zavedajo svojega izvora in govora, a tudi italijanske državne pripadnosti.

Gosta slovanska poseljenost skozi daljše obdobje, še posebej vzdolž jadranske obale, je pustila sledove v govoru domačinov. V italijanske dialekte je vsilila številne besede svojega govora, kar so jezikoslovci na raznih območjih Italije

(npr. na ozemlju beneškega, florentinskega, abruškega in apuljskega govora) že podrobneje preučili. V Markah se je v tamkajšnjih dialektih na široko uveljavila prepozicija "sa" v pomenu italijanske "con". Slovanski prišleki in njihove kolonije so pustile mnogo sledov v toponimih in ledinskih imenih, ki jim moremo slediti v številnih dokumentih in na terenu. Poimenovanja po Slovanih so se ohranila še dolgo oz. do današnjih dni tudi v marsikaterem mestu (npr. Bari, Benetke, Brindisi, Fano, Pescara, Trani, Urbino). Še v mnogo večjem obsegu kakor toponimi kažejo danes na slovansko poselitev priimki (antroponimi), ki jih imajo asimilirani potomci prišlekov. Njihov izvor je iskati v imenih in vzdevkih, dalje v poklicih, etničnih in toponimskih oznakah ter državnopravni pripadnosti (npr. Di Rado, Allegretti, Grandi, Cavazzi, Schiavon, Turchi, Veglia, Marpurgo, Tedeschi, Ungari itd.). Tovrstni priimki gredo v stotine po pokrajinah in po celi Italiji.

Slovanski priseljenci so poleg običajev dolgo ohranjali tudi ljudske pesmi, vendar o njih ne vemo veliko. Z asimilacijo je vse to šlo v pozabo in iz zavesti ljudi. Do danes so se ohranili oz. ohranile le pri prebivalcih v omenjenih treh vaseh v pokrajini Molise. Poznamo tudi najstarejši zapis srbske ljudske pesmi iz l. 1497, ki so jo peli priseljenci v mestecu Gioia ob slovesnosti na čast aragonski kraljici Izabeli.

Številnejši so zopet sledovi njihove prisotnosti na področju kulturne dejavnosti, umetnosti in celo znanosti, kar je moč povezovati z izmenjavo teh dobrin med obema jadranskima obalama. Marsikaj, kar so prišleki ustvarili v novem okolju, se je ohranilo do danes. O tem je A. Cronia že pred desetletji napisal obsežno študijo. Tu naj posebej poudarimo zgodnjo vlogo slovanskih tiskarjev, dela umetnikov, slikarjev, kiparjev, arhitektov in gradbenikov, ki so ustvarili še danes občudovane umetnine. Prav tako pa je v Italiji deloval marsikak izobraženec, ki je tam ostal po končanih študijah na tamkajšnjih univerzah ali pa je bil tja poklican kot znanstvenik (npr. R. Bošković, I. Dubravčić).

Še posebej pa je treba poudariti, kar se je dolej pozabljal. Z množičnim priseljevanjem so Slovani z drugimi imigranti v kriznem obdobju več stoletij v Italiji polnili demografske izgube domačinov in pripeljali svežo delovno silo na vseh nivojih takratnega gospodarstva, kar je prispevalo k novemu razcvetu na polotoku.

Zusammenfassung

Slavische Migrationen nach Italien

Die slavische Einwanderung nach Italien dauerte von der Mitte des 7. bis zum 18. Jahrhundert. Wir können diesen Prozeß in drei Perioden einteilen: die Migrationen im frühen Mittelalter, die Zwangsmigration in Form von Sklaverei sowie der Höhepunkt der Migrationen von der Mitte des 14. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. Im gesamten Zeitraum kamen mehrere hunderttausend slavische Einwanderer nach Italien. Sie wurden fast in ganz Italien in den Städten und am Land sesshaft, vor allem in den Gebieten an der Adriaküste, etwas weniger jenseits der Apenninen am Tyrrhenischen Meer und auf Sizilien. Die Einwanderer kamen vor allem über das Meer und stammten nahezu aus dem gesamten späteren jugoslawischen Gebiet. Hauptsächlich wegen Armut und Hunger, wirtschaftlichen und geschäftlichen Angelegenheiten sowie den türkischen Einfällen und Eroberungen entschlossen sie sich für die Reise über das Meer. Sie gehörten allen gesellschaftlichen Schichten der damali-

gen städtischen und ländlichen Bevölkerung an, es überwogen aber Gewerbetreibende und Angehörige der unteren Schichten (Knechte, Mägde, Tagelöhner, Dienstboten und andere). Von der neuen Umgebung wurden sie unterschiedlich, aber nie abweisend aufgenommen. In der Zeit nach dem "schwarzen Tod" waren sie als Arbeitskraft und Bevölkerungszuwachs willkommen. Verhältnismäßig schnell konnten sie materiell und gesellschaftlich aufsteigen und sich auch in die einheimischen gesellschaftlichen Strukturen eingliedern. Die Verschmelzung mit der italienischen Welt wurde lange durch den immer neuen Zustrom von Immigranten verdeckt. Als aber in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts der Zuzug abnahm und schließlich ganz versiegte, assimilierten sich die slawischen Ankömmlinge bzw. ihre Nachkommen bis zum 19. Jahrhundert. Nur drei Dörfer in der Provinz Molise blieben erhalten, in denen die Bewohner "unsere Sprache" sprechen. An die Slaven erinnern noch Orts- und Personennamen, sprachliche Überreste in den italienischen Dialekten sowie Spuren ihrer Anwesenheit im Bereich der Kultur, Kunst und sogar Wissenschaft.